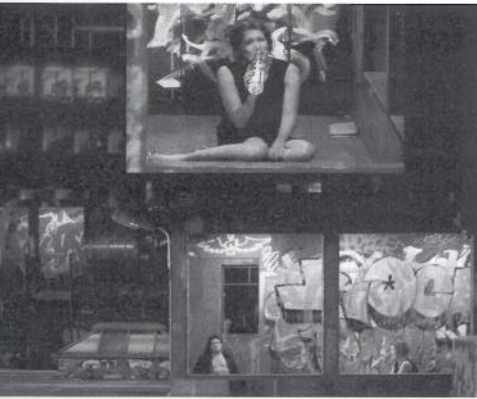

RECHTEN VOOR HET EIGEN GELUK

FOTO'S Jan Versweyvel

TONEEL // DE RUSSEN DOOR TONEELGROEP AMSTERDAM // 19 JUNI 2011 // STADSSCHOUWBURG AMSTERDAM (HOLLAND FESTIVAL)

Door Hana Bobkova

De tekst van DE RUSSEN van Toneelgroep Amsterdam staat ergens tussen Dostojevski, Beckett en Sartre, tussen (uiteraard) Tsjechov en het postdramatische. Een dergelijke positionering in de Europese traditie heeft dit toneelstuk van Tom Lanoye, een samensmelting van IVANOV en PLATONOV, allerm minst te danken aan het Tsjechoviaanse levensgevoel van nostalgie en lusteloze verveling waarin de opvoeringen van zijn werk in het verre verleden maar al te vaak verdrongen.

De sfeer van de encensering is hard, agressief en meedogenloos en zo zijn ook de personages. Ze lijken te praten, handelen en leven volgens de onuitgesproken regel 'de hel, dat zijn de anderen'. Ze lijden, beschuldigen elkaar, klagen en beklagen zichzelf en zonder aanwezigheid van een oordelende instantie gaan de besten en meest intelligenten gebukt onder een verlamd schuldgevoel.

Lanoye brengt de personages Ivanov en Platonov in drie scènes bij elkaar en na vijf uur op het toneel te hebben geleefd voeren ze tegen het einde de dialoog waarin de kwintessens van hun situatie wordt samengevat:

Ivanov: 'We hebben alles alleen te danken aan onszelf, Misja, maar zelfs het gewicht van die schuld voel ik niet meer. Ik voel niets!'

Platonov: 'Ik voel me platgewalst, door monsterachtige schaamte.'

Ivanov: 'Ik ben zelfs de schaamte voorbij...'

Ivanov: 'Alleen een stompzinnige kan houden van het leven.'

Platonov: 'Misschien moeten u en ik samen de boel ontvluchten.'

Ivanov: 'U en ik? Zoals de kreu-

pele die de blinde helpt?'
Platonov: 'Misschien komen ze samen verder dan alleen.'

Ivanov: 'U begrijpt het nog altijd niet. Waarheen wilt u gaan? En als we arriveren, waar dan ook: wat dan? Wat dan!'

Platonov: "'Hier' houdt nooit meer op. 'Hier' is voor altijd.'

Lanoye behoudt en werkt vanuit de Tsjechoviaanse situatie. De basislevenshouding van beide antihelden eechoot bij de andere personages. Nadat de jeugd, liefdes, ontrouw en oude of verse trouwerijen zijn gepasseerd, nadat aan illusies, idealen en dromen (die zelden concreet worden benoemd) is herinnerd, blijkt de status quo uiterst onbevredigend en frustrerend. Ivanov 'vlucht' in depressie en Platonov plukt de dag en zoekt naar bevrediging van zijn lusten. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille.

De ideologische leegheid in de tekst, die ook in de toekomst diverse interpretaties mogelijk zal maken, wordt ingevuld door de prominente aanwezigheid van het kapitaal, dat zich lijkt te verheffen boven welke religieuze of politieke ideeën dan ook. Het bindende element ligt dus in de materiële sfeer en zorgt voor een zeer eigentijds, beklemmend, dreigend maar ook opzweepend gevoel. Daaraan wordt ook bijgedragen door meer ruimte voor de vrouwen (in vergelijking met Tsjechov), die aan hun historisch gedetermineerde rollen trachten te ontsnappen, en door de intensivering van de ervaring waartoe de toeschouwer als het ware wordt gedwongen.

Ondanks de titel en de Russische namen is er in de encensering nagenoeg niets Russisch

te vinden. De talige symboliek is verbannen en uit het restje daarvan wordt een uiterst hilarische voorstelling gesmeed. Een repliek over kraanvogels leidt tot één van de meest uitbundige lichaamsbewegingen, namelijk het heftig zwaaien met de armen als eeruitdrukking van ultieme onmacht in plaats van de begeerde vrijheid.

In de ogenschijnlijk eenduidige scenografie van Jan Versweyvel – het dak van een grootsteedsgebouw – ligt echter een grote metaforische en symbolische kracht. Het dak als een stedelijk landschap met bouwsels, trappen, lichtkoepels, in de lucht hangende reusachtige kisten, goten en ladders, doorgangen en schoorstenen waaruit herhaaldelijk witte rook opstijgt en een gebouw als waaktoren met op de top een verlicht raampje. Een landschap met een eigen geschiedenis. Daar worden feesten gegeven, maar denderd ook de trein of metro langs en eindigt de lift. Een kamergrafombe, kooi, een 'hol', 'krocht' en een 'hel' met een vagevuur waar op de wanden zwart-witte graffiti als tekens van beschaving af en toe rood opgloeien. Nauwe steegjes en een reusachtig doek voor een filmvoorstelling? Of is het eerder een schel verlichte muur die niemand in staat is te beklimmen? Een gevangenis. Wanneer op de verschillende wanderkleurrijke reclames en uithangborden van het nachtelijke lever gaan knippen, lijken ze alles te bieden wat te koop is, misschien zelfs geluk.

In een slecht verlicht steegje bedreigt een man een vrouw en de toeschouwers zien de hele scène als in een film. Een stomdronken man ligt ergens in een schuilplaats en een vrouw probeert hem tevergeefs te veroveren, totdat ze zelf erbij neervalt. Door de multi-

functionele omgeving en de projecties geeft de ruimte verschillende dimensies aan de personages. Ja, het zijn Platonov en Anna Petrovna, Fedja van Huêt en Chris Nietvelt, in deze voor treffelijke, intieme dronkenschapscène, maar ze staan tegelijk voor anderen die anoniem blijven en wier situatie nog schrijnender is.

De doorlopende soundscape van Tom Holkenborg, met harde beats en zachtere muziek, wordt op den duur irritant, maar waarschijnlijk dringt deze geluidscoullisse niet tot ieders bewustzijn door. Taal, geluiden en beelden horen bij de hedendaagse belevingswereld en het maakt weinig uit of ze als aangenaam of onaangenaam worden ervaren. De acteurs zetten al hun wapens in en spoelen als het ware alle visuele en andere overdadige indrukken weg. Ze zijn de grootste kracht van de voorstelling maar ondanks dat bijna het hele ensemble op het toneel staat en nagenoeg alle personages met elkaar zijn verbonden door familiebanden of vriendschappen worden de netten van deze banden verscheurd. Ze zijn individuen die ieder voor zich en alleen in de menselijke jungle vechten voor het eigen geluk, *sans scrupules*, genadeloos. Natuurlijk is DE RUSSEN het verhaal van Ivanov en Platonov, maar evenzo van andere individualisten wier ego veel over henzelf vertelt en die weinig aandacht schenken aan anderen.

Gesprekken over geld spinnen een web van ogenschijnlijke gezamenlijkheid: geleend geld, schulden, wissels en bankbiljetten, verkopen en faillissementen, koersen van aandelen, de goudprijs, waardepapieren. Het schijnt dat de oude generatie beter met het geld kon en kan omgaan dan de jongeren; sommigen zijn vermogend (het echtpaar Lebedjev, wiens dochter Sasja verliefd wordt op Platonov), sommigen zijn kapitaalkrchtig en dus door iedereen begeerd (de weduwe Babakina). Ze hebben hun bezit verkwanseld of geven grote sommen aan hun kind dat in het buitenland op te grote voet leeft.

Aanvankelijk lijkt het erop dat het generatieconflict een grotere rol zal spelen, maar aan de corrupte vaders wordt slechts herinnerd zoals aan de romantiek en de moraal. Het fatsoen is weg en mensen zijn immoreel geworden, dat is het feit. Andere thema's duiken in het gevoerde 'debat' gedurende het hele stuk op: vrouwenemancipatie, de positie van de elite en de armoede van uitgeslotenen. De vlucht

ergens naartoe, naar Moskou, Parijs, Amerika of gewoonweg uit het huwelijk (en weg van de vrouwen) is een typisch Tsjechoviaans thema met zowel politieke als persoonlijke wortels in de historische situatie. Van algemene ontevredenheid en teleurstelling én de gesteldheid van de schrijver zelf. Maar noch een historische noch een psychologische interpretatie kan de voorstelling eenduidig verklaren, voor zover dat überhaupt nodig is. Ivo van Hove en dramaturg Peter van Kraaij benutten de volledige rijkdom van de tekst.

Een explosieve lading bezit het thema jodendom en door racisme ingegeven haat. Izaak (Alwin Pulinckx), de broer van Ivanovs echtgenote Sarah, is een van de buitenstaanders en wordt uitgescholden door onder anderen Platonov: 'Alles kopen jullie op, ons aanzien, onze eer, onze tradities.' Ook Sarah wordt uitgesloten op basis van haar afkomst en de toegang tot het huis van de Lebedjevs wordt haar ontzegd. Waar Platonov zijn vrouw bedriegt met de vrouw van zijn beste vriend, daar vlucht Ivanov van Sarah, naar het jonge meisje Sasja. Lang weet hij zich te beheersen, maar als Sarah hem een geboren schoft en een onverbeterlijke bedrieger noemt, volgt een scheldkanonnade: 'Hou je muil, joodse snol! Ik heb mijn leven verwoest, voor jôu! Achterlijke joodse pothoer!' De talige vindingrijkheid van scheldpartijen waarmee mensen elkaar schaamteloos beledigen is van een encyclopedische omvang. Het lijkt of deze vulgaire invasie onder de vlag van een cultuur van 'eerlijkheid' en 'waarheid' vaart. Dat zijn tenminste de sleutelwoorden die de toeschouwer aan het begin herhaaldelijk hoort.

De grofheid van de taal en de meedogenloze portrettering deed me het meest denken aan een encensering van Luk Perceval bij het Nationale Toneel in 1991. Toen werden weerzinwekkende racistische moppen verteld waarmee het publiek in eigen vooroordelen werd gevangen. Lachen of niet lachen was de vraag. IVANOV bij Toneelgroep Amsterdam (1995), geregisseerd door Jürgen Gosch, volgde trouw de tekst en behalve Pierre Bokma in de titelrol speelden ook acteurs uit de huidige cast mee (Marieke Heebink, Hugo Koolschijn, Hans Kesting). PLATONOV van het Ro Theater (2005) drukte een gevoel van algemeen onbehagen uit en was niet gespeend van humor en ironie. Eerder bij 't Barre land (2000) was de PLATONOV van Jacob

Derwig een denkend jong mens in verwarring en bij de Trust (1997) was hij de Platonov van Eelco Vellema zich bewust van zowel Plato als Leopold Sacher-Masoch. Alle Ivanovs en Platonovs waren milder en minder aangrijpend dan die in DE RUSSEN, die zoals de titel al aangeeft een panoramische blik biedt.

In plaats van één verhaallijn en één beeld is hier sprake van multipliciteit en het zou zinloos zijn om de voorstelling te verwijten dat een kern ontbreekt. De personages ontbreekt evenzo een kern, of misschien is hun kern een ziekte: 'U bent alleen maar zielig. Hard van buiten, ziek van binnen. U? U bent een rottend ganzenei!'

De vrouwen in de voorstelling vormen al door hun uiterlijk één front: geen moederlijke types, wel hooggehakt en met een scherpe emotionele intelligentie. Hooghartig en rationeel, virtuoos beheerst, ook in haar ultieme dronkenschap en mislukking, is Anna Petrovna van Chris Nietvelt. We zien de zich emanciperende vrouw van Platonov, Alexandra van Janni Goslinga, die met haar echtgenoot Platonov een volstrekt ongelijk paar vormt; een idealistische, breekbare en toch moedige Sasja (Hélène Devos); de hartverscheurend ongelukkige en toch initiatiefrijke Sofie van Karina Smulders; een hysterische en wraakzuchtige Babakina (Marieke Heebink). Halina Rijn speelt Sarahs trouw en oprechtheid allerminst beklagenswaardig, ook als Ivanov haar voor het feit van haar snel naderende dood stelt.

Hugo Koolschijn en Frieda Pittoors als het echtpaar Lebedev, de Glagoliev van Leon Voorberg en Borkin van Fred Goessens schitteren in hun tweezijdigheid: ze wekken sympathie voor de oprechtheid van hun personages en afkeer voor hun levensinzichten en houding. De drukte van de angstige Lebedev, de hardheid en overheersing van zijn vrouw Glagoliev die als een ongeleid projectiel in een roes heen en weer schiet, en Borkin als een opportunist bij uitstek. Bijna andoienlijk en in elk geval komisch is graaf Sjabelski van Gijs Scholten van Aschat en een zwakkere replica van zijn vriend Platonov is de Sergei van Roeland Fernhout. Barry Atsma als de broer van Alexandra completeert de mannelijke portretgalerij.

De cast geeft de personages een wat jongere leeftijd dan in de oorspronkelijke tekst. Platonov en Ivanov, respectievelijk Fedja van Huêt en Jacob Derwig, zijn de vulkanen, de een nog vuur

en as spugend, de ander deels uitgedoofd maar nog steeds dreigend. Behalve Izaak zijn er nog twee buitenstaanders, letterlijk en figuurlijk: de arts Lvov van Marwan Chico Kenzari en Osip van Hans Kesting. Deze laatste is de meest raadselachtige figuur, aangeduid als volksmens en paardendief, iemand die een vreemd en brutaal overwicht uitstraalt. Alle drie zijn uitgestoten en gedragen zich ook anders, maar ze horen er tegelijkertijd onmiskenbaar bij.

Er zijn weinig werkelijk intieme en fysieke scènes: het kussen van een hand en een enkele keer op de mond, of een weigering daarvan bij wijze van komische *gag*, en één of twee vrijpartijen. Aanvankelijk zijn er veel groepsscènes, maar gaandeweg ontwikkelen zich meer dialogen, tot aan het einde een waar pandemonium van bezetenen losbarst. Het ogenschijnlijk gezellige samenzijn wordt afgewisseld door dialogen en een algemene situatie van opgefokte boosheid, kwaadheid en dronkenschap. Twee mislukte zelfmoordpogingen, één geslaagde, een mes en een geweer, een hartaanval, een ziek kind, een versnipperde brief en een moord zijn de 'rekwisieten' van het tragische verhaal over twee mannen die weten én niet weten hoe ze zijn, en over de anderen die zich net als zij laten meeslepen door de donkere kanten van hun persoonlijkheden.

Net als Ivanov en Platonov, die heen en weer worden gesleept tussen hun versplinterde ego's, slingeren de toeschouwers tussen herkenning en afwijzing, walging en medeleven. De acteurs spelen én zijn zichzelf. Vijf uur lang houden ze vol, ze excelleren en leveren prestaties die tot het beste behoren wat ik ooit op het Nederlandse toneel heb gezien. Ze scheppen een paradox *par excellence*: ze zijn weerzinwekkend als personages en vragen toch om compassie.

DE RUSSEN door Toneelgroep Amsterdam
7-8 oktober, Wrocław, Polen (Festival Dialog); 21 t/m 23 december en
6 t/m 10 april 2012, Stadsschouwburg
Amsterdam; 14-15 april 2012,
deSingel Antwerpen
www.toneelgroepamsterdam.nl